



Shahid Bahonar
University of Kerman

Journal of Comparative Literature

Print ISSN: 2008-6512
Online ISSN: 2821-1006

Journal of Comparative Literature

Faculty of Literature and Humanities
Shahid Bahonar University of Kerman
Year 14, No. 27, winter 2023

Review of Sartre's Thoughts in the Works of Jalal Al-Ahmad Focusing on the Story of "the life who escaped"*

Bita torabi¹, Jafar Jahangir Mirza Hessabi²

1. Introduction

Existentialism is one of the philosophical schools that, due to its emphasis and special view on "human", find its way into literature, especially into novels and plays. This school was first founded in Germany by Kierkegaard in the 19th century (Rasekhi langaroudi, 2018:18), and then Jean-Paul Sartre spread it in France.

In this school, the human is a lonely and abandoned being who has to do something for himself because there is no helper or necessary existence. Existentialism became popular in Iran in the forties and fifties and many were influenced by it and created many works inspired by it. Jalal Al-Ahmed was one of the intellectuals and writers of that period, who was influenced by Sartre's thoughts at some point in his activities. As a committed writer, he described the suffering of a simple porter worker in the short story "The life who escaped" in order to find a way out of the chaos and social injustice. This article tries to examine the concept of suffering in this story and in this way evaluate the influence of Sartre's thoughts on Al Ahmed. In this research, the mentioned subject has been analyzed in a descriptive-analytic way and with a comparative approach, using some elements and components of the school of existentialism. The results of this

*Date received: 23/05/2022 Date review: 27/10/2022 Date accepted: 09/11/2022

1. PhD student in French Language and Literature, Faculty of Foreign Languages, Islamic Azad University, Tehran Central Branch, Tehran, Iran. E-mail: bita_torabi@yahoo.com.

2. **Corresponding author:** Assistant professor of French Language and Literature Department of Foreign Languages, Islamic Azad University, Tehran Central Branch, Tehran, Iran. E-mail: Mirzahessabij@gmail.com.

research indicate that the suffering that Al-Ahmed portrays in his story is not due to frustration and passivity, but rather by portraying this suffering, he seeks to find a way to improve and enhance the troubled situation of the workers and such viewpoint stems from the theory of "committed literature" that Sartre talks about.

2. Methodology

In this research, the mentioned subject has been analyzed in a descriptive-analytical way and with a comparative approach, using some elements and components of the school of existentialism.

3. Discussion

Undoubtedly, the environmental factors and the socioeconomic conditions of the post-World War II played a decisive role in the spread of Sartre's existentialism philosophy (Dastgheib, 1975: 75). This philosophy was trying to free human thought from the prison of restrictive rules, deception and trickery. After the two world wars, people realized the futility of existence and the baselessness and bewilderment of existence and such mental turmoil made them understand anxiety, apprehension, loneliness and destitution more than before.

Due to the prevailing political and social atmosphere of Iran in the 40s and 50s, Sartre's ideas soon found their way into intellectual circles as an effective discourse. Many intellectuals, writers and translators who objected to oppression and injustice became fascinated by concepts such as "human absolute freedom", "responsible intellectual" and "writer's commitment". The philosophy of existentialism seeks awareness and responsibility to fill the void of meaning in life. Such a view of human beings in a world that is engulfed by disorder and injustice affected Al Ahmad like many others.

Sartre held responsibility for the writer and believed that the writer should be committed to his society and people. According to Sartre, the writer was obliged to help build a better world by writing about the injustices and deficiencies of society. Under the influence of such social function of literature and the author's commitment, Al-Ahmad, as a concerned intellectual, paid attention to the underprivileged and deprived society class in his stories (Rahimi, 2015:80). As two committed writers, Jean-Paul Sartre and Jalal Al-Ahmed, both deeply

believed in the commitment and responsibility towards society. They saw writing as a means to raise public awareness and depict the pains and adversities in society and life.

The short story "the life who escaped" is from the short stories collection of "Setar". Setar is the third short story collection of Al Ahmad after "Visiting" and "Of our sufferings". "The life who escaped" is an existentialist story and the roots of Sartre's philosophical ideas and Al-Ahmed's devotion to ideas such as Loneliness, doubt and inner conflict is obvious in the main essence of this story.

In the story "The life who escaped", the worker is in a situation from which he has no escape. Either he must deliver the cargo to the destination where he will get money so that he does not die of hunger, or he must abandon the cargo, while it is not known whether he can find another job or not. In this story, we see how the deterministic situation casts a shadow on the worker and leads him to the abyss of desperation, helplessness and destitution. The worker finds himself in an absurd world and the more he struggles, the more he sinks into this swamp of absurdity and failure.

Sartre believes that a person is constantly involved in different situations throughout his life and only he should decide what to do. He is free to choose and stand by his choice; in "The life who escaped", Al-Ahmed portrays this Sartre notion in a fictional form. After two days of unemployment, a worker decides to work as a porter. He is forcibly pushed into such situation, but soon realizes that he does not have the necessary strength to carry the cargo. According to Sartre, every human in any situation, can act based on his decision. So, the worker must choose between his two options; he has to take the cargo to its destination without any difficulty and accept whatever happens along the way or return it to its original place.

According to Sartre, the human being is always in the circle of possibilities. But to a certain extent, he can hope for possibilities that are exactly within his scope of action. It is "action" that makes it possible for humans to live. But "action" itself requires motivation, and this motivation comes from a level of understanding and awareness (Warnock, 2007:47). The poor worker in the story of Al Ahmed is also fully aware of the concept of hunger and knows the meaning of empty pockets and poverty. Such awareness motivates

him, despite his physical weakness, to get his cargo to destination in order to earn some money.

According to Sartre's philosophy, man is constantly choosing. In fact, planning and choosing different paths imply her freedom and freedom of action. Man is constantly forced to choose. So, man is always free and at the same time, he has to choose. Man has no way to escape from these decision makings. So, as Existentialists say: "human is condemned to freedom". Al-Ahmad also shows in a fictional and symbolic way how important the consequences of human choices are and well depicts that humans can be selective in any position and situation; even in the position of a daily worker who must carry a cargo to earn some money and get rid of his hunger. The worker can choose to get the cargo to its destination or take it back to its first place and free himself from the responsibility which is beyond his power and abilities. We are only watching the struggle of the worker who wants to push back his submission to despair as far as he can.

4. Conclusion

As a committed thinker and writer, Jalal Al-Ahmad always sought to create an escape route from the political and cultural dead ends and find a way to get out of the chaotic social situation. Influenced by Sartre and others such as Camus and Celine, he started writing realistic stories. Stories that narrate the pains and sufferings of downtrodden and oppressed people. Hoping to draw public attention to social problems and take a step, even a small one, toward their correction.

He narrates the helplessness of an abandoned human well in the story "The life who escaped". The man in Al-Ahmed's story, in a symbolic way, must take responsibility for the heavy burden that is on his shoulders. There is no one to help him. The worker in Al Ahmed's story, with all his desperation, is free, as free as Sartre has repeatedly pointed out. from the existentialist viewpoint, all humans are free, even a prisoner, a cripple or a man under the gallows.

In his suffering image, Al-Ahmad is looking for existential possibilities that implicitly open a way to hope, life and justice.

Keywords: Al Ahmed, Sartre, committed literature, suffering, social injustice

References [In Persian]:

- Al-Ahmad, J. (1970). *Setar*. Third Edition. Tehran: Amir Kabir publication.
- Al-Ahmad, J. (2005). *The letters of Simin Daneshvar and Jalal Al-Ahmad*. The second volume (Chapter one), Editor: Masoud Jafari; Tehran: Nilufar Publications.
- Ahmadi, B. (2015). *The Sartre who writes*. Fifth Edition. Tehran: Markaz Publication.
- Amnkhani, I. Samani, Samira. (2020). Existentialism and contemporary literature studies. *Contemporary Persian Literature*. Tenth year, First volume. 67-92.
- Butler, J. (1996). *Jean Paul Sartre*. Translated by Khashayar Deyhimi. Tehran: Kahkeshan Publication.
- Heidari, M and Sharifi Abnavi, M. (2021). The influence of existentialism on the First Modern Persian Novels. *Journal of Literary Criticism and Rhetoric*. The 10th year, Volume 4, Pages: 60-78.
- Daneshvar, S. (1992). *The Downfall of Jalal*. Qom: Koram Publication.
- Dastgheib, A (1975). *The existentialism Philosophies*. Tehran: Bamdad Publication.
- Rasekhi langaroudi, A. (2018). *Sartre in Iran study of Jean Paul Sartre influence in thoughts of iranian intellectuals*. Tehran: Akhtaran Publication.
- Rahimi, M. (2015). *In looking for maskless humanity (Sartre in Iran)*. Tehran: Nilufar Publication.
- Sartre, Jean Paul (2009). *What is Literature?* Translated by Abul Hassan Najafi and Mostafa Rahimi. Tehran: Nilufar Publication.
- Ghafari, Z and Khanian, H.(2015). Study of influence of Sartre's Existentialism on Sadiq Hedayat. *International conference on literary topics, language, and cultural communication*. Tehran.
- Golestani ,M. (2015). *Analysis of Jalal AL-Ahmad writings: the subject, nihilism and political matter*. Tehran: Nilufar Publication.
- Mohammadi F, Mohsen. Hashemizadeh, R. (2014). Analysis of Saedi's Geda (Begger) based on principles and features of Existentialism. *Literary Text Research*. NO. 60. P: 106-124.
- Moosavi, Seyyed Kazemi. H, Fatemeh (2009). Hedayat interpretation of existentialism and the nostalgic dead end in Stray Dog" *Adab Pazhuhi*. No.10. P: 137-156.

- Mirsepasi, A. (2005) *Negotiating Modernity in Iran*. Translated by: Jalal Tavakolian. Tehran: Tarh E No Publication.
- Mirabedini, H. (2007) *One hundred years of iranian writing*. Fourth Edition. Tehran: Cheshmeh Publication.
- Warnock, M. (2007). *Morality and Existentialism*. Translated by Masoud Olia. Second Edition. Tehran: Qoqnoos Publication.

نشریه ادبیات تطبیقی
دانشکده ادبیات و علوم انسانی
دانشگاه شهید باهنر کرمان

سال چهاردهم، شماره بیست و هفتم، پاییز و زمستان ۱۴۰۱

بازخوانی اندیشه‌های سارتر در آثار جلال آل احمد با تمرکز بر داستان زندگی که گریخت*

بیتا ترابی^۱؛ جعفر جهانگیر میرزاحسابی (نویسنده مسئول)^۱

چکیده

اگرستانسیالیسم یکی از مکاتب فلسفی است که به واسطه نگاه خاص و تأکیدی که بر «انسان» دارد، از جایگاهی ویژه در ادبیات، به ویژه رمان و نمایشنامه برخوردار است. انسان در جهان اگزیستانسیال موجودی تنها و رها شده است که باید به فریاد خود برسد، زیرا هیچ واجب الوجودی به او کمک نخواهد کرد. اندیشمندان ایرانی در دهه‌های چهل و پنجاه توجه خاصی به این مکتب، به ویژه از منظر سارتر داشتند و آثار متعددی خلق کردند. جلال آل احمد یکی از این روشنفکران و نویسندگان بود که در مقطعی از حیات ادبی خود تحت تأثیر اندیشه‌های سارتر قرار داشت. در داستان کوتاه «زندگی که گریخت»، او به عنوان یک «نویسنده متعهد»، به شرح مصائب و رنج‌های یک کارگر باربر ساده می‌پردازد و تلاش می‌کند راهی برای خروج از بن‌بست بی‌عدالتی اجتماعی بیابد. این مقاله تلاش دارد تا مفهوم رنج در این

* تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۱/۰۳/۰۲ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۱/۰۸/۰۵ تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۱۴۰۱/۰۸/۱۸

صص ۱۲۱ - ۱۵۴ Doi: (DOI) 10.22103/jcl.2023.19287.3472

۱. دانشجوی دکتری گروه زبان و ادبیات فرانسه، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. ایمیل:

Bita_torabi@yahoo.com

۲. استادیار گروه زبان و ادبیات فرانسه، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. ایمیل:

mirzahessabij@gmail.com

داستان را بررسی کند و به واسطه آن تاثیر اندیشه‌های سارتر بر آثار آل احمد را واکاوی کند. این تحقیق برای بررسی مفهوم ذکر شده از روش توصیفی - تحلیلی و مطالعه تطبیقی سود می‌برد تا عناصر و مؤلفه‌های مکتب اگزیستانسیالیسم (به ویژه تفکرات سارتر) را در آثار آل احمد بیابد. برآیند این مقاله نشان می‌دهد رنجی که آل احمد آن را به تصویر کشیده است، رو به ناامیدی و انفعال ندارد، او در پس ترسیم این رنج، در صدد بهبود و سامان بخشی اوضاع نابسامان کارگران است و این رویکرد برآمده از نظریه «نویسنده متعهدی» است که سارتر از آن سخن می‌گوید.

واژه‌های کلیدی: آل احمد، سارتر، ادبیات متعهد، رنج، وانهادگی، ناعدالتی اجتماعی.

۱. مقدمه

اگزیستانسیالیسم اگرچه مکتبی فلسفی است اما چون از ادبیات کمک گرفت تا خود را بیان کند، توانست بر جریان‌های ادبی تأثیر قابل توجهی بگذارد. آنچه موجب رویکرد اگزیستانسیالیسم به ادبیات بود، دوری از مسائل و موضوعات انتزاعی و نزدیکی به امور ملموس و محسوس است و همین سبب شد بعد از مدت‌ها، فلسفه و ادبیات با هم پیامیزند. ژان پل سارتر (Jean Paul Sartre) یکی از مهم‌ترین فیلسوفان اگزیستانسیالیسم قلمداد می‌شود که با کتاب‌های خود تأثیر بزرگی بر روشنفکران دنیا گذاشته است. او اعتقاد دارد وظیفه ادبیات نشان دادن بی‌عدالتی‌ها، زشتی‌ها و تاریکی‌هاست، تا بلکه راهی برای برون‌رفت از آن‌ها پیدا شود. او در دفاع از مکتب ادبی خود می‌گوید: «اگر آنچه من نشان داده‌ام تولید وحشت و نفرت می‌کند، از آن پرهیزید، اگر می‌توانید پرهیزید. دنیایی بیافرینید خالی از پلیدی و بدی، زیرا بر این کار قادرید.» (سارتر، به نقل از رحیمی، ۱۳۹۴: ۷۷).

بسیاری از روشنفکران و نویسندگان در سراسر دنیا تحت تأثیر سارتر و عقایدش قرار گرفتند. در ایران نیز، به خصوص در دهه‌های چهل و پنجاه، خیلی‌ها از اندیشه‌های او تأثیر

گرفتند، یکی از این نویسندگان جلال آل احمد بود. با نگاهی به کارنامه ادبی آل احمد می توان دریافت که او نیز از برخی جنبه‌ها تحت تأثیر تفکرات این فیلسوف است. او نه تنها بارها خودش این را به صراحت بیان کرده بلکه در اکثر داستان‌هایش به سراغ آدم‌های بی‌پناه و تنها می‌رود و همچون سارتر اعتقاد دارد که باید با امید واهی درافتاد تا آگاهی در مردم بیدار شود، بلکه به پا خیزند و به خود آیند.

جلال آل احمد (۱۳۴۸-۱۳۰۲) از نسل دوم داستان‌نویسان ایران به شمار می‌رود. پاره‌ای از داستان‌های او در سبک و سیاق رئالیسم سوسیالیستی است. ریشه رئالیسم سوسیالیستی داستان‌هایش، اندیشه‌های کمونیستی بود و بعدها متناسب با وضعیت ایران رشد کرد و بسیاری از اتفاقات سیاسی و اجتماعی روی آن تأثیر گذاشت. زندگی سخت و مشقت‌بار کارگران، به عنوان قشری زیر ستم، همواره مورد توجه آل احمد بوده است؛ چه آن هنگام که به حزب توده پیوست و چه بعد از جدایی از آن، این دغدغه هیچ‌گاه رهایش نکرد. او در داستان کوتاه «زندگی که گریخت» با به تصویر کشیدن رنج یک کارگر، سعی دارد تا سختی کارشان را نشان دهد. آل احمد قصد دارد احساس بطلانی که گریبان کارگران را می‌گیرد، یادآور شود و از دلهره بیکاری که به جان‌شان می‌افتد، پرده بردارد. داستان «زندگی که گریخت» سراسر توصیف است. توصیف احوالات و رنج کارگری که به درکی ناگهانی از ناتوانی و از کارافتادگی خودش می‌رسد و هیچ نهاد و سازمانی هم حامی او نیست و باید تا پایان عمر روزی خودش را به تنهایی به دست آورد؛ حتی آن هنگام که دیگر جسمش توان و رمق لازم برای کار ندارد، باز باید خودش به تنهایی چاره‌ای بیابد. همان‌گونه که سارتر، قهرمان زن در نمایشنامه مگس‌ها را تنها گذاشت تا آزادانه تصمیم بگیرد و زن نیز خودش را تسلیم دشمن کرد، آل احمد نیز کارگر داستان‌ش را به حال خود گذاشته و فقط ناظر دست و پا زدن‌های اوست.

۱-۱. شرح و بیان مسئله

این پژوهش سعی دارد تا با تحلیل شخصیت داستان «زندگی که گریخت» و بررسی مؤلفه‌های مکتب اگزیستانسیالیسم به سؤالات زیر پاسخ دهد:

۱- کارگر داستان «زندگی که گریخت» چه ویژگی‌هایی دارد؟

۲- وانهادگی و رنج انسان به چه شکل در این داستان نمود پیدا

می‌کند؟

۳- این داستان چگونه رویکردهای فلسفه اگزیستانسیالیسم را القا

می‌کند؟

۲-۱ پیشینه پژوهش

درباره آل احمد و آثارش، تاکنون مقالات زیادی از دیدگاه‌های مختلف نگاشته، نیز به بررسی ویژگی‌های نثر وی و نوع طنز در برخی آثارش پرداخته‌اند، اما پژوهشی وجود ندارد که در آن به جنبه اگزیستانسیالیستی آثار داستانی این نویسنده اشاره شده باشد.

در زمینه تأثیر اگزیستانسیالیسم بر ادبیات داستانی ایران، مقالاتی در دست است. سید کاظم موسوی و فاطمه همایون در «اگزیستانسیالیسم هدایت و بن بست نوستالژی در سگ و لگرد» (۱۳۸۸) کوشیده‌اند به تأثیر این مکتب فلسفی بر این اثر صادق هدایت بپردازند.

در زمینه تأثیر اگزیستانسیالیسم بر داستان‌های هدایت، باز هم مقاله‌هایی نوشته شده است و از آن میان می‌توان به «تأثیر اگزیستانسیالیسم بر نخستین رمان‌های مدرن فارسی» اثر محبوبه حیدری و مصطفی شریفی ابنوی، اشاره کرد که در آن به بررسی مؤلفه‌های این مکتب در بوف کور پرداخته شده است و یا «بررسی تأثیرپذیری صادق هدایت از اگزیستانسیالیسم سارتر» (زهره غفاری و حمید خانیان، ۱۳۹۴).

از میان نویسندگان آن دوره، صادق هدایت بیشترین سهم را در مقالات پژوهشی از منظر تأثیر اگزیستانسیالیسم بر کارهایش دارد.

محسن محمدی فشارکی و رؤیا هاشمی‌زاده در «تحلیل داستان گدا/ی ساعدی بر اساس اصول و ویژگی‌های مکتب اگزیستانسیالیسم» (۱۳۹۳) سعی داشته‌اند رد پای این نحله فلسفی را در داستان گدا/ی بیابند.

اما نکته حائز اهمیتی که جا دارد به آن اشاره شود، تقلیل‌گرایی در بسیاری از این بررسی‌ها و مقاله‌هاست. عیسی امن‌خانی و سمیرا سامانی در مقاله پژوهشی مفصلی به همین موضوع پرداخته و بیان داشته‌اند که بسیاری از پژوهش‌های اگزیستانسیالیسم محور، یک

ضعف عمده دارند و آن تقلیل گرایی در مؤلفه‌های اگزیستانسیالیسم است. امن خانی و سامانی در «اگزیستانسیالیسم و پژوهش‌های ادبی معاصر» (۱۳۹۹) نگاهی به آسیب‌شناسی پژوهش‌های اگزیستانسیالیسم محور، در ایران دارند و به این نکته اشاره می‌کنند که بسیاری از پژوهشگران ایرانی بدون در نظر گرفتن بافتی که اثر ادبی در آن نوشته شده است، سعی دارند برداشتی اگزیستانسیالیستی از آن ارائه دهند. در حالی که این برداشت، هیچ هم‌خوانی با اساس و ذات این مکتب ندارد. به این ترتیب، مثلاً «آزادی»‌های اشاره شده در داستان‌های گدای ساعدی و یا سگ و لگردد هدایت (که در بالا به عنوان پژوهش‌های صورت گرفته در این زمینه، به آن‌ها اشاره شد)، «آزادی» در مفهوم لیبرالیستی هستند نه به مفهوم اگزیستانسیالیستی.

۱-۳. ضرورت پژوهش

با توجه به اهمیت مکتب فلسفی اگزیستانسیالیسم و تأثیرش بر ادبیات جهان و با در نظر داشتن تأثیرپذیری آل احمد از سارتر (که بارها به آن اشاره شده است)، مطالعه و پژوهش در این زمینه می‌تواند حائز اهمیت باشد. این بررسی، چگونگی و میزان تأثیرپذیری مذکور را روشن‌تر می‌کند و راه را برای علاقه‌مندان به تحقیقات بیشتر در این حوزه هموارتر می‌سازد.

۲. بحث و بررسی

۲-۱. گستره مکتب اگزیستانسیالیسم سارتر در ایران

ژان پل سارتر (۱۹۰۵-۱۹۸۰) فیلسوف فرانسوی در قرن بیستم، با اندیشه‌های خود پیرامون مکتب اگزیستانسیالیسم مرزهای جغرافیایی را درنوردید. او در بسیاری از حوزه‌های سیاسی، اجتماعی و فرهنگی تأثیر گذاشت. البته اگزیستانسیالیسم، مکتبی نبود که به یکباره سارتر با افکارش آن را بنیان گذاشته باشد، بلکه پیشینه آن به قرن نوزدهم باز می‌گشت. سورن کی‌یرکگور (Soren Kierkegaard) فیلسوف معروف دانمارکی (۱۸۱۳-۱۸۵۵) اول بار، با افکار خود این مکتب را شکل داد اما نهایتاً این سارتر بود که با اندیشه‌هایش آن را در دنیا بر سر زبان‌ها انداخت.

تا پیش از ظهور ژان پل سارتر، این مکتب فلسفی فقط در کتاب‌ها و دایرةالمعارف‌ها شناخته و در پژوهشکده‌ها درس داده می‌شد. کسی این مکتب فلسفی را آنچنان که باید نمی‌شناخت. با ظهور شخصیتی چون سارتر، پنداری کالبد اگزیستانسیالیسم جانی تازه گرفت و به‌طرز شگفت‌آوری شناخته و جنبش‌آفرین شد. (ر.ک: راسخی لنگرودی، ۱۳۹۷: ۱۸)

در قرن ملتهب و ناآرام بیستم، که انسان‌ها درگیر دو جنگ جهانی خانمانسوز شدند و جنگ‌های داخلی یکی بعد از دیگری به وقوع پیوست و از سلاح‌های شیمیایی و هسته‌ای متعددی در جنگ‌ها استفاده شد، اندیشه‌های سارتر خیلی زود مورد استقبال همگان قرار گرفت. پس بدون تردید عوامل محیطی و شرایط اجتماعی و اقتصادی حاکم بر دنیا بعد از جنگ جهانی، در شیوع فلسفه اگزیستانسیالیسم سارتر نقشی تعیین‌کننده داشت. این فلسفه در تلاش بود تا فکر بشر را از چنگال قید و نیرنگ و فریب رها کند، انسان‌ها بعد از دو جنگ جهانی بیش از همیشه پی به بیهودگی وجود و بی‌اساسی و تحیر موجود برده بودند و همین باعث شده بود تا اضطراب، دلهره، تنهایی و بیچارگی را بیش از پیش درک کنند.

در ایران دهه چهل و پنجاه نیز به علت فضای سیاسی و اجتماعی حاکم، خیلی زود اندیشه‌های سارتر، به عنوان گفتمانی مؤثر، در محافل روشنفکری راه یافت. بسیاری از روشنفکران، نویسندگان و مترجمانی که به ظلم و بی‌عدالتی معترض بودند، مانند علی شریعتی، صادق هدایت، مصطفی رحیمی، جلال آل احمد و... شیفته مفاهیمی چون «آزادی مطلق انسان»، «روشنفکر مسئول» و «تعهدگرایی نویسنده» شدند؛ بسیاری از کتاب‌ها در ایران آن دوره پر از نام سارتر و اندیشه‌های او بود. این «سارترزدگی» در آثار خیلی از روشنفکران دیده می‌شد.

جلال آل احمد یکی از آن‌ها بود که در مقطعی از فعالیت‌های خود، به‌شدت تحت تأثیر اندیشه‌های سارتر قرار گرفت. آل احمد از جمله نویسندگان متعهدی به شمار می‌رود که خود را در متن جامعه معاصر حس می‌کرد و سعی داشت واقعیت‌های جامعه زمانه خود را در داستان‌هایش ترسیم کند و با نگاهی انتقادی و در عین حال تلویحی به دنبال پیدا کردن چاره مشکلات بود. او نمی‌توانست نسبت به مشکلات زنان فرودست، فقرا، کارگران و جهل مردم بی‌تفاوت باشد. آل احمد شدیداً به «ادبیات متعهد» سارتر علاقه‌مند

شد و در کانون محافل روشنفکری زمانه‌اش قرار گرفت و مقالات زیادی در باب تعهد روشنفکر و نویسنده نسبت به جامعه‌اش نوشت.

فلسفه اگزیستانسیالیسم از تنهایی انسان در این جهان می‌گوید و از وانهادگی او، از اینکه انسان باید مسئولیت انتخاب و سرنوشت خویش را به دست گیرد. اگزیستانسیالیسم از هراس انگیزی این جهان سخن می‌گوید «جهان هرچه هراس آورتر می‌شود، درون انسان را هم تحت تأثیر قرار می‌دهد و به آشفتگی و دلهره او دامن می‌زند.» (دستغیب، ۱۳۵۴: ۷۳). فلسفه اگزیستانسیالیسم در چالش با بی‌معنایی زندگی، به دنبال آگاهی و مسئولیت است. همین نگاه به انسان در جهانی که نابسامانی و بی‌عدالتی آن را فرا گرفته، آل احمد را همچون بسیاری دیگر تحت تأثیر قرار داد. او در یکی از نامه‌هایش به سیمین دانشور چنین نوشته است: «چه عبث این همه حرف را می‌نویسم. سارتر بدبخت درست گفته بود. آدمی تنهای تنهاست. هیچ کس حرف او را نمی‌فهمد.» (آل احمد، ۱۳۸۴: ۴۰۴).

ناگفته نماند که شهرت سارتر نه فقط به خاطر اندیشه‌های فلسفی‌اش، بلکه ناشی از فعالیت‌های چشمگیرش در زمینه‌های متعدد بود، از زمینه‌های هنری و فرهنگی گرفته تا مبارزات اجتماعی و سیاسی. بسیاری از روشنفکران و صاحبان قلم به شکل‌های مختلف در گفته‌ها یا نوشته‌های خود نام سارتر یا نقل قولی از او را می‌آوردند.

در کنار روشنفکران، برخی نویسندگان و شاعران نیز همچون صادق چوبک، غلامحسین ساعدی، شفیعی کدکنی، احمد شاملو و ... که خواسته یا ناخواسته تعهدی روی دوش خود حس می‌کردند و برای خود مسئولیت قائل بودند، تحت تأثیر افکار و کتاب‌های سارتر، آثار ادبی متعددی خلق کردند که بعضی از آن‌ها در تاریخ ادبی ایران ماندگار شده است.

برخی از مشخصه‌های این نوع داستان‌نویسی استفاده از مفاهیم اگزیستانسیالیستی، خاصه ادبیات داستانی سارتر است. سرسلسله این سبک از داستان‌نویسی صادق هدایت است. مشهورترین شخصیت‌های دیگر این سبک را می‌توان جلال آل‌احمد، بهرام صادقی، هوشنگ گلشیری، غلامحسین ساعدی و ... نام برد (راسخی لنگرودی، ۱۳۹۷: ۱۲۵).

می‌توان گفت سرآغاز ورود سارتر به ایران به سال ۱۳۲۴ باز می‌گردد. صادق هدایت (۱۳۳۰ - ۱۲۸۱) نخستین کسی بود که دست به ترجمه داستان کوتاهی از سارتر به اسم *دیوار زد* و بعد از او به ترتیب، نوشین در سال ۱۳۲۵ با ترجمه *نمایشنامه روسپی بزرگوار*، فرزانه در سال ۱۳۲۷ با ترجمه *دوزخ* و آل‌احمد در سال ۱۳۳۱ با ترجمه *دست‌های آلوده*، از اولین کسانی بودند که با ترجمه‌هایشان، در جهت شناساندن سارتر در ایران، گام برداشتند. بعد از آن نیز بسیاری دیگر با ترجمه‌های متعددی از آثار سارتر و با پژوهش و نگارش کتاب‌هایی پیرامون اندیشه‌های این فیلسوف - نویسنده سعی در روشن کردن هرچه بیشتر افکار او داشته‌اند.

آل‌احمد در جایگاه یک روشنفکر و نویسنده متعهد، در دهه‌های سی و چهل، پس از سرخوردگی‌اش از حزب توده، از سال ۱۳۲۷ تا ۱۳۳۱ به آگزیستانسیالیسم روی آورد و به شدت تحت تأثیر سارتر و گفته‌هایش قرار گرفت. آل‌احمد در همین دوره زمانی دست به ترجمه آثاری زد که هر کدام به شکلی مضامینی آگزیستانسیالیستی داشتند. *دست‌های آلوده* ژان پل سارتر، *بیگانه* و *سوتفاهم کامو* و *کرگدن یونسکو* از جمله این آثار هستند. «درحقیقت تمام این آثار حاوی مضامین آگزیستانسیالیستی درباره مقاومت فرد در برابر اجتماع توده‌ای مدرن است.» (میرسپاسی، ۱۳۸۴: ۱۷۶).

۲-۲. آل‌احمد و سارتر دو نویسنده متعهد

سارتر برای نویسنده مسئولیت قائل بود و اعتقاد داشت نویسنده باید نسبت به جامعه و مردمش متعهد باشد. وظیفه نویسنده، از دید سارتر، نوشتن از کاستی‌ها و کمبودها بود تا از این راه بتواند بر جامعه تأثیر بگذارد و محیط پیرامونش را جای بهتری کند. آل‌احمد هم تحت تأثیر این کارکرد اجتماعی ادبیات و تعهد نویسنده، به عنوان روشنفکری دغدغه‌مند، در داستان‌هایش به طبقه محروم و تهی‌دست جامعه توجه می‌کرد. از کارگر گرفته تا دوره‌گرد و بنا، از پستی مفلوک و تنها تا زن بیوه مستاصل. شخصیت‌های داستان‌های جلال همواره و همیشه از قشر آسیب‌دیده و تحت ستم جامعه بودند.

سارتر از ادبیات ملتزم سخن می‌گوید و باورش این است که ادبیات از مسائل اجتماعی جدا نیست و نویسنده نباید نسبت به مصائب و سختی‌های زندگی بشر بی تفاوت باشد. به

باور سارتر، نویسنده باید در اثرش از پلیدی‌ها و نابرابری‌هایی که در جامعه هست پرده بردارد، اگر بدی در جامعه هست، «باید با نهایت وضوح نشان داده شود. پنهان کردن بدی، تزویر و خیانت است.» (رحیمی، ۱۳۹۴: ۸۰). ما می‌بینیم که آل احمد چگونه در داستان‌هایش از جهل، ظلم، نابرابری، فقر، استیصال، خرافات، تنهایی انسان‌های بی‌پناه و در یک کلام از بدی‌ها می‌گوید، مانند داستان کوتاه «زندگی که گریخت» از مجموعه سه تار.

ژان پل سارتر و جلال آل احمد در جایگاه، دو نویسنده متعهد، هر دو عمیقاً به احساس مسئولیت در قبال جامعه باور داشتند و همواره قلم را وسیله‌ای برای آگاه‌سازی مردم و بیان دردها و ناملایمات زندگی می‌دانستند. آل احمد نیز مسئولیت یا تعهد را جزء ذاتی کار نویسنده می‌دانست، نه چیزی افزوده بر آن. آل احمد همان‌طور که یک سر در دنیای ادبیات و قلم‌فرسایی داشت، همانند سارتر، به خاطر رسالتی که برای نویسنده متعهد قائل بود، سری دیگر هم در دنیای سیاست و اجتماع داشت.

جلال آل احمد را پیش از هر چیز به عنوان نویسنده‌ای متعهد و روشنفکری دغدغه‌مند می‌شناسند. او جامعه را در داستان‌هایش به شکل استقرایی تحلیل می‌کرد و سعی داشت کجی‌ها، ناهمواری‌ها و زشتی‌ها را نشان دهد و همواره ذره‌بین‌اش روی انسان‌های طبقه محروم و تحت فشار بود، انسان‌هایی که کمتر کسی آن‌ها را می‌بیند. بن‌مایه خیلی از آثار آل احمد مشکلات آدم‌های تحت فشار و طبقه محروم است و لحظه‌ای از بازنمایی حقیقت غافل نمی‌شود.

یکی از علل پیدایش بی‌وقفه تردید نزد جلال را، همچون سارتر، متأثر از اندیشه‌ورزی و تمایل او به خردگرایی می‌دانند؛ هر چند خردمحوری، یقین‌های شکل گرفته او را گاه به آشوب می‌کشد، اما این تمایل، او را از جزم‌اندیشی و داشتن «تفکر زنگار گرفته» مصون می‌دارد. این امر باعث می‌شود که او در راه خود، با دانش و بینش گام بردارد و مسیرهای چون دین‌ورزی، مارکسیسم، سوسیالیسم و اگزیستانسیالیسم را همچون منزلگاه‌هایی موقتی پشت سر بنهد تا سرانجام با روشن‌بینی به جوهره «شرافت انسانیت و عدالت» دست یابد. (ر.ک: دانشور، ۱۳۷۱: ۲۱-۲۲)

آل احمد برای بازنمایی حقیقت و برای بیان واقعیت زندگی به بطن جامعه می‌رود و می‌کوشد آن را در میان مردم عادی و گمنام و قشر تحت ستم پیدا کند. او همواره با مردم فرودست معاشرت می‌کرد و اغلب هم از میان همین افراد شخصیت‌های داستان‌هایش را برمی‌گزید:

بارها شاهد بوده‌ام که در یک قهوه‌خانه دودزده در یک دهکده گمنام، ساعت‌ها پای صحبت یک پیرمرد جلنبر یا یک جوان خسته و آفتاب‌خورده و از کار بازگشته نشسته است و از ذهن تار آن‌ها، خاطرات یا مخاطرات آن‌ها را با منقاش همدری و حوصله بیرون می‌کشید. (همان: ۸)

همان‌طور که پیش‌تر بیان شد، آل احمد بعد از کناره‌گیری‌اش از حزب توده، در فاصله میان سال‌های ۱۳۲۷ تا ۱۳۳۱ به شدت به اندیشه‌ها و گفته‌های سارتر علاقه‌مند شد و به آگزیستانسیالیسم تمایل پیدا کرد. دوره‌ای که، دو مجموعه داستانی را به نام‌های سه تار و زن زیادی چاپ کرد. غالب داستان‌های مجموعه سه تار به مسائل اجتماعی مردمان عادی اشاره دارد که یا قربانی شرایط نابهنجار زندگی شده‌اند و یا در چنگال خرافات و جهل اسیر و گرفتارند؛ نیز مضمون اصلی داستان‌های مجموعه زن زیادی تحلیل تدریجی آدم‌ها در محیطی تیره و تار است.

داستان کوتاه «زندگی که ریخت» یکی از داستان‌های مجموعه سه تار است. سه تار بعد از مجموعه داستان‌های دید و بازدید و از رنجی که می‌بریم، سومین اثر داستانی جلال است. «زندگی که ریخت» داستانی با درون‌مایه آگزیستانسیالیستی است. می‌توان زیربنای انگاره‌های فکری فلسفی سارتر و دل‌بستگی آل احمد به این اندیشه‌ها را به خوبی در جوهره اصلی این داستان یافت؛ انگاره‌هایی چون تنهایی، تردید و کشمکش درونی.

۲-۳. خلاصه داستان «زندگی که ریخت»

داستان «زندگی که ریخت» وصف حال کارگر باربری در یکی از شهرهای جنوبی ایران است. مرد کارگر پس از دو روز بیکاری، بالاخره موفق می‌شود کاری برای خودش دست و پا کند. او قرار است کیسه‌های برنج را از روی تل چیده شده کنار دیوار بردارد و بعد از پیموندن مسیری نه‌چندان طولانی و گذشتن از پلی لغزنده و ناستوار، بار را به قایقی آن سوی شط برساند، اما وزن این بار فراتر از توان اوست. کارگر بعد از قرار گرفتن گونی

برنج بر کمرش، در می‌یابد بنیه لازم را برای جابه‌جا کردن بار ندارد، زانوهایش می‌لرزد و احساس می‌کند هر آن ممکن است تعادلش را از دست بدهد. او دست از تلاش برای جابه‌جا کردن آن بار، نمی‌کشد. مرد کارگر با وجود عدم تعادل، لرزش زانوها، سست بودن پا و عرقی که تنش را خیس کرده، تمام توان نداشته‌اش را جمع می‌کند تا بلکه یک گونی برنج هم که شده جابه‌جا کند، اما توانی در وجودش نیست. او وسط راه زیر آن بار می‌ماند و بعد از آنکه یکی دو قدم روی آن پل لغزان جلو می‌رود، در هم شکسته و بی‌رمق برمی‌گردد و بار را پای همان دیوار، جای اولش، می‌گذارد.

۲-۴. انسان گرفتار در موقعیتی خاص و وانهادگی او

سارتر باور دارد که انسان در طول زندگی‌اش، مدام در گیر موقعیت‌های مختلف می‌شود و خودش است که باید به تنهایی تصمیم بگیرد چه کند. او آزاد است که انتخاب کند و پای انتخابش بایستد؛ آل احمد در «زندگی که گریخت»، این باور سارتر را به شکلی داستانی به تصویر می‌کشد. کارگری بعد از دو روز بیکاری، تصمیم می‌گیرد، تن به باربری بدهد. او در این موقعیت قرار می‌گیرد اما خیلی زود می‌فهمد که توان لازم را برای حمل بار ندارد؛ از دیدگاه سارتر هر انسانی در هر موقعیتی، امکاناتی دارد و می‌تواند تصمیم بگیرد، سپس عمل کند؛ بنابراین مرد کارگر باید تصمیم بگیرد. او دو گزینه پیش رو دارد: یا باید با هر مشقت و سختی، بار را به مقصد برساند و هر اتفاقی را که در طول مسیر می‌افتد، بپذیرد، یا آن را به جای اصلی خودش برگرداند.

«زندگی که گریخت» کوتاه و تلخ است. آل احمد با ترسیم چهره یک کارگر، یک بار دیگر فشار و تنگنایی را که قشر محروم و تحت فشار جامعه با آن دست به گریبان است، نشان می‌دهد. مرد کارگری که آل احمد مورد توجه قرار داده، تهی‌دست، خسته و بی‌آرمان است. او فقط می‌کوشد بار برنج را جابه‌جا کند تا دست‌مزدش را بگیرد و از گرسنگی به فنا نرود:

یک باربر دیگر از راه رسید. زیاد جوان نبود. کولوارهاش از پشت، روی کمرش افتاده بود و شل و وارفته راه می‌آمد. یک کلاه لبه‌دار به سر داشت. ریشش نتراشیده بود. یک دست خود را توی جیبش کرده بود و با دست دیگرش طناب باربند خود را روی دوش نگه می‌داشت. کسی مخالف نبود. چند

کلمه‌ای صحبت کردند و قرار شد او هم کمک کند. طنابش را به کناری نهاد. کلاهش را پایین تر کشید. کوله را روی پشتی‌اش جابه‌جا کرد و زیر دست آن دو نفر که روی بارها ایستاده بودند، خم شد. چشمش برق می‌زد. گونی‌ها با هم فرق نداشت. یکی هم به روی کول او گذاشتند. وقتی خم شده بود و مهیای بار گرفتن بود، هیچ فکری نمی‌کرد. کار گیرش آمده بود. این مهم بود. (آل احمد، ۱۳۴۹: ۶۲)

در افکار و کنش‌های شخصیت اصلی این داستان، یعنی مرد کارگر، به راحتی می‌توان جنبه‌های اجتماعی و انسانی مکتب اگزیستانسیالیسم را یافت؛ اما پیش از آن که در جست‌وجوی مفاهیم اگزیستانسیالیستی بیشتری در این داستان باشیم، باید این نکته را خاطر نشان کرد که:

متن چون یک ساختار ایستا و مستقل، دربردارنده معنای ثابت و مختص به خود به شمار نمی‌رود. متن وحدتی مستقل را نمی‌سازد، بلکه از کثرت واژه‌ها و گفته‌ها بر ساخته می‌شود و این بر ساختگی در بیرون، یعنی با وابستگی به دلالت‌های اجتماعی و تاریخی، رقم می‌خورد. (گلستانی، ۱۳۹۴: ۵۰)

آل احمد در قالب داستانی کوتاه، سرسختی‌ها و نابسامانی‌های محیط پیرامون را نشان می‌دهد و به وضوح چهره یک انسان و نهاده را در این میان به تصویر می‌کشد؛ انسانی که باید خود، به تنهایی بار مسئولیت خویش را به دوش کشد. این همان عصاره فلسفه اگزیستانسیالیسم است. جلال آل احمد در داستان «زندگی که گریخت» به شکلی نمادین و تمثیلی و نهادگی انسان را به تصویر کشیده است و بدین شکل ما شاهد انسانی درمانده در قالب کارگری مستأصل هستیم؛ انسانی که باید خود به تنهایی بار گونی برنج را از پای دیوار حمل کند و به دوش بکشد، تا سکو ببرد و از آنجا بر روی الواری قدم بگذارد که کاربرد پلی لغران را دارد و از این طریق بار را از شط بگذراند و به قایق برساند. او در این مسیر تنهاست. هیچ کسی یاری‌گر او نیست؛ گو اینکه کسی او را نمی‌بیند. ما شاهد رنج بی‌پایانش در این جهان هستیم. آل احمد بی‌رحمانه وصف می‌کند:

می‌دانست کیسه برنج چقدر وزن دارد. دیگران به راحتی می‌بردند، تند هم می‌رفتند ولی پای او می‌لرزید. اشکالی نداشت. می‌توانست سعی کند و نگذارد زانویش خم شود، ولی پایش می‌لرزید. حتی می‌پایش هم به لرزه می‌افتاد. یک دم چشمش را بست و به خود تلقین کرد. دید که ممکن

است به زمین بخورد. زود چشمش را باز کرد. چیزی به کنار شط نمانده بود. همه راه از پای تل بار تا کنار شط، شاید چهل قدم بود. بارها را در آن طرف پیاده‌رو، پای دیوار چیده بودند. او حالا وسط خیابان بود. خوبی‌اش این بود که ماشین رد نمی‌شد. خیابان خلوت بود. او فقط در فکر این بود که پایش نلرزد و زانویش خم نشود. نمی‌بایست بار به زمین بیفتد. (آل احمد، ۱۳۴۹: ۶۳)

آل احمد نیز همچون سارتر نمی‌توانست در برابر تلخی‌ها و بی‌عدالتی‌های اجتماعی خاموش بماند. او «در زندگی که گریخت» با قلمی رسا و بدون پیرایه، به واضح‌ترین شکل ممکن، احوال یک کارگر خسته و ناتوان را برای خواننده شرح می‌دهد. کارگر داستان آل احمد، در این جهان وانهاده شده است و گویی هیچ نیروی برتری هم نیست که او را یاری کند. او تنهاست. کسی کمک‌حالش نیست. اضطراب و ترس وجودش را فرا می‌گیرد؛ اضطراب از اینکه اگر نتواند بار را سالم به مقصد برساند چه خواهد شد؟ او خود را بیگانه حس می‌کند، در ذهنش می‌پندازد که دیگر کارگرها در گوشه‌ای جمع شده‌اند او را می‌بینند، به هم نشان می‌دهند و مسخره‌اش می‌کنند. او چاره‌ای ندارد باید زندگی کند. آل احمد خیلی خوب کارگر داستانش را در موقعیتی خاص قرار داده است. «این موقعیت‌ها به قول ژان پل سارتر مجموعه جبرهایی هستند که انسان در جهان، پیوسته با آن‌ها درگیر می‌شود.» (راسخی لنگرودی، ۱۳۹۷: ۱۳۳).

از منظر آگزیستانسیالیست‌ها، انسان همواره در این جهان خود را رها شده و تنها می‌یابد. او احساس درماندگی و بیچارگی می‌کند و راه گریزی هم از این وانهادگی و رها شدگی ندارد جز آنکه به تنهایی، با موانع و مصائب پیش رویش مواجه شود. انسان در چگونگی مواجهه با موانع و مصائب آزاد است، اما بار مسئولیت انتخاب و عواقب کار به دوش خودش است و همین سبب اضطراب و دلهره‌ای شدید در وی می‌شود.

در داستان «زندگی که گریخت» مرد کارگر در وضعیتی است که راه گریز از آن ندارد. یا باید بار را به مقصد برساند که پولی گیرش بیاید و از گرسنگی نمیرد یا باید بار را رها کند که در این حال معلوم نیست باز کار گیرش بیاید یا نه؛ آن وقت از گرسنگی تلف خواهد شد. ما در این داستان شاهدیم که چگونه جبر حاکم بر آن وضعیت، روی مرد کارگر سایه انداخته است و چگونه او را به پرتگاه استیصال، درماندگی و بیچارگی سوق

می‌دهد. مرد کارگر خود را در جهانی پوچ می‌یابد. او هر چه دست و پا می‌زند با شکست بیشتری مواجه می‌شود.

حال سؤال اینجاست که به‌راستی انسان تا چه اندازه می‌تواند از جبر حاکم در موقعیت خاصی که در آن گیر افتاده است، بگریزد؟ سارتر هیچ وقت به طور مشخص به این سؤال پاسخ نداده است؛ فقط در انتهای کتاب هستی و نیستی می‌خوانیم: «هیچ چیز به انسان روشن ضمیر و صادق پیشنهاد نمی‌شود، مگر تلاشی پیوسته نافرجام برای گریختن از چرخه جبری یگانه نگرش‌های بنیادینی که او می‌تواند نسبت به دیگران اتخاذ کند.» (علیا، ۱۳۹۵: ۹۸).

۲-۱۰. اختیار انسان و حضور دیگران

حضور «دیگری» از مباحث مهم فلسفه اگزیستانسیالیسم سارتر است. سارتر اعتقاد دارد انسان موجودی مختار است و می‌تواند آزادانه دست به انتخاب بزند، اما کمی بعد خودش اذعان می‌دارد که «هر قدر هم که گفته شود او مختار است تا برای خود و زندگی‌اش دست به انتخاب بزند، انتخاب‌های او، تا آنجا که دیگران را تحت تأثیر قرار می‌دهد، بدون استثنا یا آزارگری خواهد بود، یا آزارطلبی و یا بی‌اعتنایی.» (علیا، ۱۳۹۵: ۹۸) در «زندگی که گریخت» مرد کارگر در ابتدای داستان بعد از اینکه پی به ناتوانی و لرزش پاهای بی‌رمقش می‌برد، «حضور دیگر کارگران» را احساس می‌کند که با بی‌اعتنایی از کنار او می‌گذرند و بارها را یکی بعد از دیگری از پای دیوار برمی‌دارند و بعد از طی مسیر و رد شدن از روی الوار به درون قایق می‌برند. انتخاب آن‌ها این است که هر چه بیشتر بار بردارند تا پول بیشتری گیرشان بیاید. این انتخاب آن‌هاست که در قالب بی‌اعتنایی به مرد کارگر ناتوان خودش را به رخ می‌کشد:

دیگران به کار خود مشغول بودند. یک دور هم از او جلو افتاده بودند. او تازه از وسط خیابان می‌گذشت. سعی می‌کرد تندتر راه برود. ممکن نبود. می‌خواست از لرزش پاهایش جلوگیری کند. همه همتش صرف این می‌شد. در فکر این نبود که زودتر به کنار شط برسد و از روی پل باریک بگذرد و بار را توی قایق به زمین بگذارد. دیگران که خیلی

حریص قدم برمی داشتند، در این فکر بودند. او فقط در فکر این بود که پایش نلرزد و زانویش خم نشود. نمی بایست بار به زمین بیفتد. (آل احمد، ۱۳۴۹: ۶۳)

رفته رفته این بی‌اعتنایی دیگران در ذهن مرد کارگر، شکل دیگری به خود می‌گیرد. او می‌تواند در ذهنش مجسم کند که دیگر کارگران گوشه‌ای ایستاده‌اند و تلاش و دست و پا زدن بی‌حاصل او را به سخره گرفته‌اند. او این شکل از حضور دیگران را تا بُن استخوان‌های ناتوانش حس می‌کند.

آگاهی از قراردادن در معرض نگاه دیگران و آگاهی از این که شیئی مورد توجه یا ارزیابی آن‌ها هستیم، رکن رکنی از آگاهی ما از عالم و خویش را تشکیل می‌دهد؛ بنابراین اصالت من، نظریه‌ای است که در حقیقت اختیار کردن آن ناممکن و ساختن و پرداختن آن مستلزم تناقض است. سارتر می‌گوید ما حضور دیگران را احساس می‌کنیم و این حضور، تا مغز استخوان ما را تحت تأثیر قرار می‌دهد. به همان اندازه که نمی‌توانیم وجود خودمان را منکر شویم، نمی‌توانیم حضور دیگران را انکار کنیم. بر اساس دیدگاه اگزیستانسیالیستی، وجود دیگران، بخشی از ساختار جهان ماست. (علیا، ۱۳۹۵: ۵۸)

شخصیت داستان «زندگی که گریخت» بی‌آنکه سر بلند کند، حضور دیگران را حس می‌کند. این حضور بخشی از پیرامون او را شکل می‌دهد، گویی هیچ کس از دیدن او و رنجی که می‌کشد تا آن بار را به مقصد برساند تکان نمی‌خورد. ما می‌بینیم که هیچ کس تا انتهای داستان به کمکش نمی‌آید. انگار دیگران تنها منتظرند که کم بیاورد و کنار برود تا بتوانند بار او را نیز از آن خود کنند و دستمزد بیشتری بگیرند: «دو روز بود که کارگیر نیاورده بود. این مهم نبود. این هفت نفر حالا حتماً دارند او را می‌پایند. حتماً کارشان را ول کرده‌اند و او را نگاه می‌کنند و به هم چشمک می‌زنند.» (آل احمد، ۱۳۴۹: ۶۴).

۲-۶. درک، آگاهی و انگیزه عمل

از دیدگاه سارتر، انسان همواره در دایره امکان‌ها قرار دارد. اما تا جایی می‌تواند به امکان‌ها امیدوار باشد، که به طور دقیق، این امکان‌ها در حیطه عملش قرار گیرند. اگزیستانسیالیسم به انسان یادآور می‌شود، به چیزی جز به عمل، نمی‌توان و نباید امید داشت. آنچه به انسان امکان زیستن می‌دهد، «عمل» است. اما آنچه سبب عمل می‌شود، انگیزه است و انگیزه

زمانی حادث می‌شود که فرد به درک و آگاهی لازم برسد. «آگاهی از وضع خاصی از امور به مثابه چیزی که باید دگرگون شود، می‌تواند انگیزه‌ای برای عمل فراهم سازد.» (وارنوک، ۱۳۹۵: ۴۷). سارتر برای اینکه گفته خود را درباره آگاهی، انگیزه و عمل روشن‌تر کند، مثالی می‌زند:

اگر من سخت احساس سرما کنم، ممکن است تصور شود که سرما انگیزه من برای از جا برخاستن و گذاشتن زغال‌سنگ بیشتری در بخاری است، ولی سرما به هیچ روی نمی‌تواند به خودی خود مرا به عمل وادارد. سرما فقط می‌تواند منجر به تجربه منفعلانه آن یا پذیرش آن {از جانب من} شود. آنچه انگیزه‌ساز از جا برخاستن و رفتن به سمت زغال‌سنگ می‌شود، درک من از سرما، به عنوان چیزی است که باید بر آن چیره شد، چیزی که قابل تحمل نیست. (وارنوک، ۱۳۹۵: ۴۷-۴۸)

دقیقاً همین درک، انگیزه تلاش و دست‌وپازدن کارگر مفلوک داستان آل‌احمد است، انگیزه نمردن از گشنگی؛ او به درک کاملی از مفهوم گرسنگی رسیده است و طعم فقر و بی‌پولی را چشیده است؛ همین درک است که او را وامی‌دارد تلاش کند و قوای نداشته‌اش را به کار گیرد بلکه بتواند بار را جابه‌جا کند تا پولی گیرش بیاید.

۲-۲. دشواری دست‌زدن به گزینش

«آزادی» از محوری‌ترین مفاهیم فلسفه سارتر است. از نظر او «انسان آزادی است.» او در نمایشنامه مرده‌های بی‌کفن و دفن نشان می‌دهد که حتی برای زندانیان شکنجه‌دیده در آستانه مرگ نیز، این آزادی را قائل است، چراکه انسان بر اساس آن هدفی که برمی‌گزیند، قدرت و اراده دارد. اما به‌راستی انسان تا این حد آزاد است یا تصور سارتر از مفهوم آزادی که برای انسان قائل است اساساً خام و موهوم است؟ منظور از آزادی که سارتر از آن سخن می‌گوید، دشواری انتخاب و گزینش عملکرد است. انسان چاره‌ای ندارد جز اینکه در هر موقعیت و شرایطی که هست دست به انتخاب بزند و عواقب انتخابش را بپذیرد (ر.ک: باتلر، ۱۳۷۵: ۹-۸). اگرستانسیالیست‌ها آزادی انسان را جزئی از مناسبات انسانی می‌دانند اما این نکته بدیهی است که برای هر انسان بسته به موقعیتی که در آن گرفتار است، شکل‌ها و تعداد متفاوتی از امکان‌گزینش هست. سارتر همواره در

زندگی اش با شکل های گوناگون اسارت بشری، جنگ، استعمار و امپریالیسم مبارزه می کند.

سارتر اعتقاد دارد که در این دنیای نابرابر، آزادی برقرار است؛ چرا که انسان با گزینش هایی که انجام می دهد، چیزهایی را در این دنیا پس می زند و اموری را می پذیرد. او باور دارد که شاید انسان نتواند به خاطر موقعیت خاصی که در آن اسیر شده است، به واسطه آزادی و گزینش هایش به خوشبختی برسد، اما می تواند بدبختی اش را به تعویق بیندازد.

در «زندگی که گریخت» آل احمد احوال کارگر را نشان مان می دهد. کارگر مدام در ذهنش بالا و پایین می کند که آیا می تواند بار را از روی پل رد کند و سالم به قایق برساند یا باید از کار کنار بکشد و بار را به جای اولش برگرداند. او در این موقعیت هم که تراژیک به نظر می رسد، از دیدگاه سارتر، آزاد است که تصمیم بگیرد. اگر جلو برود، ممکن است زانوهایش بلرزد و بار از پشتش به داخل آب بیفتد، آن وقت احتمالاً باید پاسخگوی صاحب کارش باشد و خسارت پردازد. او با خودش کلنجار می رود، تلقین می کند، چشم هایش را می بندد، باز می کند، عرق می ریزد، نفسش را حبس و رها می کند، اما نمی تواند و از افتادن توی شط دل نگران است. او مدام تعلل می کند، می ایستد، کلنجار می رود و کنار می رود تا دیگران رد شوند و سد راه نباشد؛ درحالی که سنگینی بار همچنان بر پشتش است. او می تواند تصمیم بگیرد که برگردد و از جابه جا کردن آن بار شانه خالی کند.

طبق فلسفه ای که سارتر از آن سخن می گوید انسان مدام در حال گزینش است. آزادی انسان و عمل آزاده او در واقع همان گزینش طرح ها و انتخاب مسیرهاست. انسان راهی به جز این گزینش و انتخاب ها ندارد. پس همواره آزاد است و باید دست به انتخاب بزند؛ او چاره ای ندارد و همین است که به گفته اگزیستانسیالیست ها انسان محکوم به آزادی است. آل احمد نیز به شکلی داستانی و نمادین نشان می دهد که عواقب گزینش انسان چقدر مهم است و به خوبی ترسیم می کند که انسان در هر شرایط و موقعیتی می تواند

انتخاب‌گر باشد؛ حتی در شکل و شمایل کارگری روزمزد که باید باری را حمل کند تا پولی گیرش بیاید و از گرسنگی نمیرد. مرد کارگر می‌تواند انتخاب کند بار را به مقصد برساند یا برگردد و از زیر بار آن مسئولیت که توانش را ندارد شانه خالی کند. گاه انتخاب‌های انسان و دایره‌گزینش و آزادی‌اش تا همین حد محدود، تلخ و سیاه است؛ چرا که از دیدگاه سارتر اساساً انسان موجودی است که در عالمی پر از بی‌عدالتی و نابسامانی رها شده‌است.

هرچند آزادی ما مطلق است و هرگز باز نمی‌ایستد، اما قدرت‌مان آشکارا محدود است. البته وضعیتی وجود ندارد که در آن هیچ نتوانیم برگزینیم، ولی وضعیت‌هایی هم هستند که کاهش‌دهنده قدرت ما و از جمله قدرت‌گزینشی ما باشند. (احمدی، ۱۳۹۴: ۲۳۱).

در داستان «زندگی که گریخت» تلاش مرد کارگر برای جابه‌جا کردن آن بار، ما را یاد آن افلیج مادرزاد می‌اندازد که سارتر درباره‌اش سخن گفته است که اگر یک افلیج مادرزاد قهرمان دو نشود، از بی‌عرضگی خود اوست! این مثال سارتر به خوبی نشان می‌دهد که او تا چه حد و تا کجا بار مسئولیت و تلاش را به دوش انسان تنها افتاده در این جهان انداخته است. کارگر در مانده داستان آل احمد که زانو و پاهایش توان و رمق ندارند، عرق می‌ریزد، تلاش می‌کند، دست‌هایش را از دو طرف باز می‌کند تا تعادلش را حفظ کند و سکندری نخورد، به لرزش زانوهایش فکر نمی‌کند و سعی می‌کند به خودش تلقین کند که می‌تواند بار را برساند آنجا که باید برساند:

این‌ور و آن‌ور پل معطل او بودند. هیچ کس حرفی نمی‌زد. از بس دست‌هایش را روی شکمش به هم فشار داده بود، استخوان انگشتش درد گرفته بود. عرق از زیر گلو و چاک سینه‌اش می‌چکید و روی الوار می‌افتاد و پهن می‌شد. الوار داشت لنگر برمی‌داشت. اما نه، هیكل او و بار سنگین روی دوشش بود که روی پل باریک داشت لنگر برمی‌داشت. همین طور شد. نزدیک بود از پهلوی راست توی شط سرنگون شود. دست‌هایش را با عجله از هم باز کرد و تعادل خود را به سختی حفظ نمود. (آل احمد، ۱۳۴۹: ۶۶)

سارتر برده‌ای را که انتخاب کرده آزاد باشد و برای آزادی‌اش مبارزه می‌کند، برده‌ای آزاد می‌داند نه اسیر از دید سارتر زندگی برده‌ای که برای آزادی‌اش شورش می‌کند و در این راه کشته می‌شود، زندگی یک آدم آزاد است نه یک اسیر در بند. اگرستانسیالیسم سارتر

بارها و بارها یادآور شده است که انسان تنهاست، بدون هیچ دستاویزی که نه تکیه گاهش باشد نه عذرخواهش. بنابراین انسان از دیدگاه این مکتب فلسفی محکوم به آزادی است. طبق مکتب سارتر هیچ وضعیت دشوار بیرونی نمی تواند آزادی انسان را در انتخابش از بین ببرد؛ یعنی امکان انتخاب همیشه هست ولی بی تردید انسان گاهی در وضعیتی قرار می گیرد که از تنوع گزینه هایش برای انتخاب کاسته می شود. با این نگاه انسان حتی در اردوگاه کار اجباری یا زندان هم گزینه دارد و امکان انتخاب هیچ گاه از او سلب نمی شود. انسانی که در زندان است آزاد است که انتخاب کند. او می تواند راه مقاومت را در پیش گیرد و یا تسلیم شود یا تلاش کند نقشه فراری برای خود بیابد. (ر.ک: احمدی، ۱۳۹۴: ۲۲۶)

پس با این تعریف از آزادی انسان، می توانیم کارگر مفلوک داستان «زندگی که گریخت» آل احمد را هم آزاد بدانیم؛ چراکه در آن موقعیت خاص، چندین گزینه برای انتخاب دارد: می تواند اصلاً زیر بار این کار نرود، می تواند دنبال کار دیگری بگردد، می تواند با این ریسک که هر آن ممکن است بار توی شط بیفتد، باز تصمیم بگیرد از آن پل لغزنده رد شود یا می تواند از یکی از کارگرها کمک بخواهد. این ها هر کدام گزینه هایی است که می توان برای آدمی در موقعیت او متصور شد. طبق تعریف سارتر از آزادی، که برای زندانی در بند هم آزادی قائل است، این کارگر هم گرچه اسیر موقعیتی است که در آن گرفتار شده، اما آزاد است. در داستان آل احمد می بینیم که کارگر به خواست و انتخاب خودش، تصمیم می گیرد تن به این کار بدهد، تصمیم می گیرد تمام تلاش خودش را به کار گیرد و حتی تصمیم می گیرد چند قدمی از روی آن پل لغزنده رد شود، اما به یکباره حس می کند که به خطر سقوطش نمی ارزد و نهایتاً بازگشت را برمیگزیند.

البته یکی از تناقض های سارتر در رابطه با مفهوم آزادی مطلق بشر، جایی است که او صراحتاً می گوید: «احترام به آزادی دیگران واژه ای تو خالی ست. تجربه با یکدیگر بودن به معنای یگانگی نیست و برای فرار از تناقض دو راه بیشتر موجود نیست: یا باید بر دیگری چیره شد، یا چیرگی را بر خود روا شمرد.» (دستغیب، ۱۳۵۴: ۲۰). مرد کارگر می داند که

کارگران دیگر نه تنها کمکی نمی‌کنند بلکه در انتظار عقب‌نشینی او هستند تا خودشان بار بیشتری حمل کنند و دستمزد بالاتری بگیرند:

این هفت نفر حالا حتماً دارند او را می‌پایند. حتماً کارشان را ول کرده‌اند و او را نگاه می‌کنند و به هم چشمک می‌زنند. حتماً یک بار دیگر هم، سه نفر از پهلوی او رد شدند و رفتند که بار بگیرند.

(آل احمد، ۱۳۴۹:۶۴)

سارتر می‌داند که هر انسانی محدود به شرایط و موقعیتی است که در آن قرار دارد؛ چه بخواهد چه نخواهد بسیاری از جبرهای اجتماعی و زیستی او را احاطه کرده‌اند، ولی با علم به آن جبرها، باز برای انسان آزادی قائل است و باور دارد در هر موقعیت و شرایطی انسان گزینه‌هایی - خرد یا درشت - پیش رو دارد. باید دست به انتخاب بزند و خود مسئول انتخاب‌هایی است که می‌کند.

سارتر می‌داند که انسان نمی‌تواند برخی از بدیل‌های توان‌مند را برگزیند. یک زندانی می‌تواند انتخاب کند که در هواخوری با زندانی دیگر زیر لیبی حرف بزند یا نه، اما نمی‌تواند برگزیند که از در زندان خارج شود و در خیابان قدم بزند. واضح است که موانع فراوانی در برابر آزادی فرد قرار

دارند. (احمدی، ۱۳۹۴: ۲۲۷)

وگرنه کیست که بتواند این واقعیت انکارناپذیر را نادیده بگیرد که گزینه‌ها و امکان‌هایی که برای یک مدیر نهاد اداری وجود دارد به طور قطع به همان شکل و میزان، برای کارگر خدمه آن نهاد وجود ندارد. و مگر جز این است که مرد کارگر داستان آل احمد هدفش از آن همه دست و پا زدن، رسیدن به خوشبختی نیست، بلکه هرچه بیشتر به تعویق انداختن فلاکت و بدبختی است. ما تنها نظاره‌گر تلاش و دست‌وپا زدن کارگری هستیم که می‌خواهد تا جایی که می‌تواند تسلیم‌پذیری خودش را در برابر استیصال عقب بیندازد.

۲-۸. سرکشی و نافرمانی جهان

جهانی که سارتر در آثار ادبی خودش ترسیم می‌کند، هراس‌انگیز و دلهره‌آور و پراز ناکامی و تیره‌بختی است؛ جهانی تاریک همراه با بهت و سرگردانی انسان. برای درک آثار ادبی او، باید فلسفه‌اش را درک کرد. شخصیت‌های داستان‌ها و نمایشنامه‌های سارتر دنیا را تیره و تاریک می‌بینند؛ مثلاً شخصیت رمان تهوع شخصیتی منزوی است که سرش به کار خودش گرم است و به خودش هم به منظر یک شیء نگاه می‌کند و محیط و اشیای پیرامون او را به تهوعی درونی می‌رسانند. یا

قهرمان داستان دیوار که یک زندانی محکوم به اعدام است، راه نجاتی ندارد جز اینکه خیانت کند و یا شخصیت‌های نمایشنامه در بسته، دوزخ را در وجود یکدیگر می‌بینند. این‌ها همه برگرفته از دید سارتر نسبت به ادبیات است، همان دیدی که می‌گوید باید به شفاف‌ترین و عیان‌ترین شکل ممکن، از بدی‌ها و بدبختی‌ها نوشت تا بلکه بشر به فکر فرو رود و راه چاره‌ای بیاید.

شخصیت داستان «زندگی که گریخت»، یک کارگر مفلوک و خسته است مشابه هزاران هزار کارگر دیگر؛ نه ویژگی منحصر به فردی دارد، نه قهرمان است و نه قرار است کاری عجیب و غریب انجام دهد. این درست طبق دیدگاه همین نحله فلسفی است.

اگزیستانسیالیسم مخالف قهرمان‌سازی به معنای کلاسیک کلمه است؛ زیرا معتقد است که آدمی را نباید به هیچ نیرویی خارج از وجود او امیدوار کرد و گرنه این امید که قهرمان‌ها جهان را برپای خواهند داشت و حافظ نیکی‌ها و دشمن بدی‌ها خواهند بود، ذهن‌ها را دچار رکود و رخوت می‌کند. (رحیمی، ۱۳۹۴:۷۴)

سارتر و آل احمد همواره در پی یافتن راهی برای برون‌رفت بشر از نابسامانی‌ها و بی‌عدالتی‌های جامعه هستند، البته ناگفته نماند که هر دو، در این راه، پی‌درپی، دچار تردیدها و تناقض‌های متعدد می‌شوند. «به گفته سارتر ما همواره در پی آن هستیم که به جهان خود نظم ببخشیم و در جهت غایات خاص خود آن را مهار کنیم و تحت اختیار درآوریم، اما گاه جهان سرکش و نافرمان است» (علیا، ۱۳۹۵: ۵۰)؛ یعنی همیشه و همواره نمی‌توان هر طرح و برنامه‌ای که در ذهن داریم، اجرا کنیم. مرد کارگر «زندگی که گریخت» می‌خواهد بارها را جابه‌جا کند و دستمزد کارش را بگیرد، اما به یکباره می‌فهمد که بنیه و توان لازم را برای این کار ندارد. «گاهی چیزها چنان نامساعد یا سرکش‌اند که نمی‌توان آن‌ها را مهار کرد و تحت اختیار قرار داد. عالم به این شکل ملاحظه می‌شود که بارها مطالبات نامقدور و کمرشکن را بردوش ما می‌گذارد.» (همان: ۵۱-۵۰). در داستان آل احمد دقیقاً می‌توان شاهد همین نافرمانی و سرکشی هستی در برابر تقلای مرد کارگر بود:

قدم به جلو گذاشت. قدم اولش را روی الوار جای داد. ولی ناگهان وحشت کرد. چشمش به پایین افتاد. زانویش سخت می‌لرزید. خودش حس نمی‌کرد، اما می‌دید. انگار مچش هم به لرزه افتاده بود. وحشت زده شد. نزدیک بود زانویش خم شود و بار توی شط بیفتد. یکدم بی‌تصمیم ماند.

نمی‌دانست چه کند؛ خواست قدم دومش را هم بلند کند و به جلو بگذارد. حتی حاضر بود یک قدم کوچک بردارد. حاضر بود که قدم دومش را به جلو پرتاب هم بکند. ولی نمی‌شد. کوشش هم کرد ولی دید اگر برای یک دم هم که شده پای دومش را از روی زمین بردارد، آن دیگری بیشتر خواهد لرزید، زانویش خم خواهد شد، خودش سرنگون خواهد گردید و کیسهٔ برنج توی شط غرق خواهد شد. به بی‌تصمیمی خود خاتمه داد. پایش را به عجله پس کشید و دوباره به کناری رفت. (آل احمد، ۱۳۴۹: ۶۴-۶۵)

واقعیت این است که در زندگی و جوهی هست که مشمول انتخاب نیست. مثلاً ترجیح لذت بر درد از دایرهٔ انتخاب ما خارج است. در «زندگی که گریخت» ما شاهد دست‌وپازدن بی‌حاصل کارگری باربر هستیم که توان جابه‌جا کردن بار ندارد. آل احمد رنج بی‌امان او را نشانمان می‌دهد؛ رنجی بی‌امان برای زنده ماندن و خاموش نشدن کورسوی امید. و همین رنج است که مخاطب را تحت تأثیر قرار می‌دهد. مخاطب در انتهای داستان می‌بیند که چگونه کارگر سر تسلیم در برابر ناامیدی فرود می‌آورد. آل احمد در این داستان به خوبی از پس به تصویر کشیدن اوج استیصال انسانی ناتوان و وانهاد برآمده است، و مگر سارتر جز این را برای یک نویسنده طلب می‌کند: «نویسنده باید کاری کند که هیچ کس نتواند از جهان بی‌اطلاع بماند و هیچ کس نتواند خود را از آن مبرا بداند». (سارتر، ۱۳۸۸: ۸۶)

در انتهای داستان، کارگر شکست، گرسنگی و مرگ را به‌عنوان سرنوشت خود می‌پذیرد. تقلا و رنج بی‌حد کارگر در جهانی که به حال خود رها شده است، بی‌فایده است. ما می‌بینیم که او چگونه دست از ته ماندهٔ رمقش می‌کشد و شکست را پذیرا می‌شود و به سمت مرگ تدریجی می‌رود. در ابتدای داستان آل احمد به برق چشمان کارگر اشاره می‌کند؛ برقی که ناشی از پیدا کردن کار است: «طنابش را به کناری نهاد. کلاهش را پایین تر کشید. کوله را روی پشتی‌اش جابه‌جا کرد و زیر دست آن دو نفر که روی بارها ایستاده بودند، خم شد. چشمش برق می‌زد.» (آل احمد، ۱۳۴۹: ۶۲)

اما رفته رفته درمی یابد که تلاشش برای رساندن آن بار بی فایده است. کورسوی امید در دلش خاموش می شود. آل احمد باز به چشمان کارگر اشاره می کند که این بار دیگر برقی در آن نیست:

با آستین کتش عرق پیشانیش را پاک کرد. آستینش خیس خیس شد. سرش را بلند کرد و آن دورها، لای نخل های آن طرف رودخانه دنبال چیزی گشت، دیگر چشمش برق نمی زد. برق آن ها نیز به دنبال نگاهش لای نخلستان ها گم شد. سرش سنگینی کرد و باز به پایین افتاد. شاید یک دقیقه گذشت. پایش هنوز می لرزید. برگشت. (آل احمد، ۱۳۴۹: ۶۵)

«زندگی که گریخت» داستانی است که به خوبی می توان پوچی زجرآور هستی و وجود را در آن دید، همان طور که در تهوع سارتر می توان دید. داستان «زندگی که گریخت» مملو از غم و اندوه انسانی مستأصل و تک افتاده است که انگار هیچ کسی حواسش به او نیست، اگر هم هست احتمالاً از دور فقط نظاره گرش هستند و به سخره می گیرندش، از همان دست رفتارهای بی محتوای اجتماعی که سارتر از آن بارها و بارها حرف زده است، از آن دست رفتارهای «دیگری» که در قالب «تصور مورد تمسخر دیگران قرار گرفتن» خودش را در این داستان نشان می دهد.

در داستان هایی که تحت تأثیر سارتر و اندیشه هایش شکل گرفته است «زندگی یکنواخت، انفعال و پاره ای از سنن توخالی و رفتارهای بی محتوای اجتماعی و ارزش های دست و پاگیر توده در قالب تمسخر، به پرسش کشیده می شود. فرجام این پرسش نه برای تخریب که برای اصلاح است.» (راسخی لنگرودی، ۱۳۹۷: ۱۲۷). مارد پای به سخره کشیدن این خرافات و سنن توخالی را بارها و بارها در داستان های جلال دیده ایم.

کارگر «زندگی که گریخت» نمونه انسان مرده زنده نماست. آل احمد به خوبی توانسته است چهره خسته و دردمند او را پیش چشم ما مجسم کند، گو اینکه ما با دیدن این کارگر، به نظاره انسانی دردمند، خسته و جدا افتاده نشستیم.

در انتهای داستان جایی که کارگر تصمیم می گیرد، بعد از آن همه تلاش نافرجام، راه آمده را باز گردد، گویی با چهره انسانی مرگ اندیش روبه رو هستیم، انسانی شکست خورده، سرخورده و مأیوس:

دست‌هایش را که دو مرتبه زیر شکمش قلاب کرده بود، در هم فشرد و عقب‌عقب دو سه قدمی را که روی الوار پیش آمده بود، دوباره پیمود. پایش را روی خاک محکم سکوی کنار شط گذاشت. آن وقت حس کرد که پایش دارد می‌لرزد. توی دلش هم می‌لرزید. (آل احمد، ۱۳۴۹: ۶۷)

کارگر داستان زندگی که گریخت مدام در ذهن مغشوشش در تلاش است تا ببیند دیگر کارگرها او را چگونه می‌بینند:

دیگر نمی‌شد همان‌جا ایستاد. خیلی معطل شده بودند. حتماً خیلی به او خندیده بودند. هر چه طاقت داشت آب شده بود و به‌صورت عرق از روی آن الوار لعنتی چکیده بود و پهن شده بود، اما چه جور برگردد؟ چقدر به او خواهند خندید؟ آن وقت دیگر کی کار گیر بیاورد؟ (آل احمد: ۱۳۴۹: ۶۷)

جلال آل احمد تمام توان خود را به کار برده تا رنج این کارگر را برای خواننده به شکلی زنده و ملموس نشان دهد، آن قدر که خواننده از خواندن آن‌همه رنج نفسش بگیرد و نتواند به راحتی از کنار آن بگذرد.

آنچه داستان‌های آل احمد را از نظایرشان جدا می‌کند، این است که او آدم‌ها را در متن هیاهوی تبلیغی نشان نمی‌دهد، بلکه می‌کوشد با توصیف رنجی که هر یک از آن‌ها می‌برند، همدردی خواننده را نسبت به آنان برانگیزد. اینان مردمان ساده‌ای هستند که قربانی شرایط ناگوار زندگی شده‌اند. همین رنج گاه انسان‌ها را تغییر می‌دهد و به فکر تغییر دادن دیگران می‌اندازد. (میرعابدینی، ۱۳۸۶: ۲۵۷)

«زندگی که گریخت» سراسر رنج است. قصه رنج کارگری که دیگر ناتوان شده است و نمی‌تواند کار کند. ما از شروع تا انتهای داستان شاهد مقاومت او در برابر ناتوانی و رنج کشیدنش هستیم و عاقبت می‌بینیم که رنج و ناتوانی کارگر بر مقاومتش غلبه می‌کند؛ مگر در زندگی حقیقی جز این است که در بسیاری موارد انسان در برابر فشار رنج از پای درمی‌آید و مأیوس و درمانده می‌شود، چه بسیار وقت‌ها که آدمی در نابسامانی‌ها و بی‌عدالتی اجتماعی و فشارهای ناشی از آن، هر چقدر دست و پا بزند، دوام نمی‌آورد و راهی جز تسلیم ندارد.

۳. نتیجه گیری

جلال آل احمد یکی از نویسندگان است که در مقطعی از فعالیت‌های خود، به اگزستانسیالیسم و سارتر روی آورد. در برخی از داستان‌های دو مجموعه سه تار و زن زیادی رد پای مفاهیم این مکتب فلسفی و اندیشه‌های سارتر را می‌توان دید. آل احمد در برخی داستان‌هایش کوشیده است تا رنج انسان‌های درمانده و تنها را به تصویر بکشد و روایت گر قصه آدم‌های سرگردان و مستاصل باشد. «زندگی که گریخت» نمونه‌ای از این دست داستان‌هاست. در این داستان، آل احمد با تکیه بر مبانی فکری سارتر، رنج کارگر باربری را به تصویر می‌کشد که خود را تنها می‌بیند و باید تصمیم بگیرد بار گونی برنج را بر دوش بکشد و به مقصد برساند یا به عقب برگردد چون دیگر جسم و بنیه‌اش توان این کار را ندارد.

در این داستان کوتاه مفاهیم اگزستانسیالیستی را که با افکار و حال شخصیت داستان گره می‌خورد، به وضوح می‌توان دید. «زندگی که گریخت» کوتاه و تأثیرگذار است. ما با تصویر اضمحلال تدریجی یک کارگر خسته و از کار افتاده روبه‌رو هستیم. داستان خالی از حوادث و خرده پیرنگ است اما خواننده را تا انتها می‌کشاند. خواننده با رنج این کارگر همراه می‌شود و می‌خواهد بداند آیا او موفق می‌شود، بدون آنکه زانوهایش بلرزد، پایش را بلند کند و قدم بردارد، آیا می‌تواند روی آن پل لغزان پیش برود بی آنکه تعادلش را از دست بدهد؟ جلال آل احمد خیلی خوب درماندگی انسانی و انهداده در این جهان را به تصویر کشیده است. انسانی که آل احمد در داستانش آورده است، به شکلی نمادین، مسئولیت بار سنگینی را که روی دوشش است، باید بر عهده بگیرد. هیچ‌کسی هم نیست او را یاری کند. کارگر داستان آل احمد، با همه استیصالش، آزاد است، همان‌قدر آزاد که سارتر بارها و بارها به آن اشاره کرده است. آزادی در مفهوم اگزستانسیالیستی، حتی برای انسان دربند یا افلیج و یا برای انسان پای چوبه دار نیز صادق است.

جلال آل احمد در جایگاه یک متفکر و نویسنده متعهد همواره دنبال ایجاد یک راه‌گریز برای نجات از بن‌بست‌های سیاسی فرهنگی و برون‌رفت از اوضاع بهم ریخته اجتماعی بود. او متأثر از سارتر و دیگرانی چون کامو و سلین دست به نوشتن داستان‌هایی در حوزه رئال زده است، از رنج و درد انسان‌های تحت فشار و ستم دیده گفت تا بلکه بتواند توجه همگان را به معضلات اجتماعی جلب کند و گامی هر چند کوچک در جهت اصلاح آن بردارد. آل احمد در این داستان با تکیه بر اصول داستان‌نویسی رئالیستی، به بیان دیدگاه‌های سیاسی اجتماعی خود پرداخته است. او در پس ترسیم این رنج، در صدد بهبود و سامان بخشی اوضاع نابسامان کارگران است. این نویسنده متعهد و روشنفکر دغدغه‌مند در قالب این داستان، در پی آگاه کردن جامعه از وضعیت زندگی و معیشت کارگران است. او در این داستان با ترسیم رنج یکی از کارگران، قصد دارد تا دیگران را متوجه این موضوع کند که این قشر از آدم‌ها تحت حمایت هیچ سازمان و نهادی نیستند و باید فکری به حال آن‌ها کرد؛ چراکه دیر یا زود از کار افتاده می‌شوند. آل احمد در پس به تصویر کشیدن رنج شخصیت داستانش، با استفاده از امکان‌های وجودی، به طور سایه - روشن، به دنبال راهی برای امید، زندگی و عدالت است و دقیقاً این همان نگاه و هدف ادبیات «متعهد»ی است که سارتر بارها از آن سخن گفته است.

کتابنامه

- آل احمد، جلال. (۱۳۴۹). *سه تار*. چاپ سوم. تهران: مؤسسه انتشارات امیرکبیر.
- آل احمد، جلال. (۱۳۸۴). *نامه‌های سیمین دانشور و جلال آل احمد*. کتاب دوم (بخش اول)، تدوین و تنظیم: مسعود جعفری. تهران: انتشارات نیلوفر.
- احمدی، بابک. (۱۳۹۴). *سارتر که می‌نوشت*. چاپ پنجم. تهران: نشر مرکز.
- امن‌خانی، عیسی و سامانی، سمیرا. (۱۳۹۹). «آگزیستانسیالیسم و پژوهش‌های ادبی معاصر». *ادبیات پارسی معاصر*. سال دهم، شماره اول، ۶۷-۹۲.

- باتلر، جودیت. (۱۳۷۵). *ژان پل سارتر*. ترجمه خشایار دیهیمی. تهران: انتشارات کهکشان.
- حیدری، محبوبه و شریفی ابنوی، مصطفی. (۱۴۰۰). «تأثیر اگزستانسیالیسم بر نخستین رمان‌های مدرن فارسی». *پژوهشنامه نقد ادبی و بلاغت*. سال ۱۰، شماره ۴، صص ۶۰-۷۸.
- دانشور، سیمین. (۱۳۷۱). *غروب جلال*. قم: انتشارات خرم.
- دستغیب، عبدالعلی. (۱۳۵۴). *فلسفه‌های اگزستانسیالیسم*. تهران: نشر بامداد.
- راسخی لنگرودی، احمد. (۱۳۹۷). *سارتر در ایران (بررسی نقش تأثیرگذار ژان پل سارتر در اندیشه روشنفکران ایران)*. تهران: نشر اختران.
- رحیمی، مصطفی. (۱۳۹۴). *در جستجوی بشریتی بی‌نقاب (نوشته‌هایی از سارتر و در باب سارتر)*. تهران: انتشارات نیلوفر.
- سارتر، ژان پل. (۱۳۸۸). *ادبیات چیست؟* ترجمه ابوالحسن نجفی و مصطفی رحیمی. تهران: انتشارات نیلوفر.
- غفاری، زهرا و خانیان، حمید. (۱۳۹۴). «بررسی تأثیرپذیری صادق هدایت از اگزستانسیالیسم سارتر». *همایش بین‌المللی جستارهای ادبی، زبان و ارتباطات فرهنگی*، تهران.
- گلستانی، مجتبی. (۱۳۹۴). *واسازی متون جلال آل احمد: سوژه، نهیلیسم و امر سیاسی*. تهران: انتشارات نیلوفر.
- محمدی فشارکی، محسن و هاشمی‌زاده، رویا. (۱۳۹۳). «تحلیل داستان گدای ساعدی بر اساس اصول و ویژگی‌های مکتب اگزستانسیالیسم». *متن پژوهی ادبی*. شماره ۶۰، صص ۱۰۶-۱۲۴.
- موسوی، سید کاظم و همایون، فاطمه. (۱۳۸۸). «اگزستانسیالیسم هدایت و بن‌بست نوستالژی در سگ ولگرد». *ادب پژوهی*. شماره ۱۰، صص ۱۵۶-۱۳۷.

- میرسپاسی، علی. (۱۳۸۴). *تأملی در مدرنیته ایرانی*. ترجمه جلال توکلیان. تهران: انتشارات طرح نو.
- میرعابدینی، حسن. (۱۳۸۶). *صد سال داستان نویسی ایران*. چاپ چهارم. تهران: نشر چشمه.
- وارنوک، مری. (۱۳۸۶). *اگزستانسیالیسم و اخلاق*. ترجمه مسعود علیا. ویراست دوم. تهران: ققنوس.

